

IRMA MARIĆ

Fakultet humanističkih nauka

Univerzitet “Džemal Bijedić”

Mostar

pregledni naučni rad

Izvor i ušće jedne poezije Nad razasutim sonetima Hadžema Hajdarevića¹

*Razumjeti znači, prije svega,
uvidjeti da nikada nismo dovoljno razumjeli.*

J. Starobinski

Sažetak: U radu ću govoriti o posebnosti knjige poezije *Rasuta sonetna ostrva* Hadžema Hajdarevića. Riječ je o zbirci soneta savremenog bosanskohercegovačkog pjesnika kojeg prepoznajemo i kao proznog pisca, esejistu i kolumnistu. Ipak, poetskim slovom afirmirao se kao jedan od najznačajnijih savremenih pjesnika. Nije besmisleno, potvrđuje se po ko zna koji put, poznavanje autorove biografije jer se ona utiskuje u sonete iz zbirke *Rasuta sonetna ostrva*. Poezija Hadžema Hajdarevića je *moćni mlaz jezika, trijumfa ljudskosti, preobraženja* kojim se otvaraju beskrajna pitanja o samoprepoznavanju, u pokušaju da odgonetnemo najdublje slojeve iskustva i nadiskustva.

Ključne riječi: Hadžem Hajdarević, bosanskohercegovačka poezija, sonet, samoprepoznavanje, identitet.

---

1 Rasuta sonetna ostrva, Hadžem Hajdarević, «Planjax», Tešanj, 2019.

Potrebno je pisati o poeziji neposredno – jer kako, inače, drukčije!? Osloboditi se nemuštog jezika – možda znači razumjeti riječi. Osloboditi se teksta – možda znači razumjeti ga u težištu kad i ti postaješ pjesnik, pa je naprosto nevažno što i nisi. Čitati poeziju u takvom, oslobođenom, prijevodu – znači iščitavati sebe. I obrnuto! Uvod u čitanje "razasutih" soneta, Hadžema Hajdarevića, sada izgleda kao primjer postmoderne autoreferencijalnosti jer dovođenje u poziciju *onoga koji se pred čitaocem pravda ili brani – to je već stav kojim se gotovo dokida tradicionalni odnos i znana hijerarhija. Poezija Hadžema Hajdarevića, čini se, nadživljuje neminovno nestajanje čovjeka. Osluškujući, zapetljavamo se u intimnu kućinu i nesumnjivo počinjemo, povezujući priče i sudbine, osjećati strah. Možda od života – kao rijeka ponornica, ili od sebe – kao prodavnica ogledala.*

Poezija nije povod ni za anatomske nož, a ni za perifernu biografiju. (Bornek U: Umetnost tumačenja poezije: 1979) Odnosno: "Kako biti objektivni i ne iskazati impresioniranost u interpretaciji stihova zahvaljujući kojima spoznajete onu moć poezije o kojoj se govori još od Hesioda, preko Heideggera, do danas, kada prijete rizik da vas optuže za subjektivno čitanje i impresionističko interpretiranje." (Džafić 2019: 34-35)

U rasutim sonetima Hadžem Hajdarević kao da bdije nad svojim "rasutim" životom prenoseći vlastiti senzibilitet, egzistencijalnu tjeskobu (*obeznađene kosti*²), prespajajući sebe u naporednu stvarnost jer pisanje je čin između dvije stvarnosti. (Kapidžić-Osmanagić 1986: 442) Poezija je poput igre gdje su i autor i čitalac bespomoćni, ali, ipak, zakoračivši u krugove usamljenih poetičkih ostrva s onima koji razumiju i istodobno tragaju, bivaju saputnici u potrazi za izgubljenim vremenom u labirintu, uvirući tako u zajedničku priču kao zajedničku povijest. Poezija preobražava. *poezija se preobražava.* (Kapidžić-Osmanagić 1992: 18) Posebno na to ukazuje i početni sonet u zbirci *Rasuta sonetna ostrva*. Tu je svodenje računa gdje je lirski subjekat "prikliješten" u *uzaludni protest protiv rasutih i zauvijek izgubljenih čestica života* (Hajdarević 2019: 9):

---

2 U pjesmi Kroz istočnu Bosnu (str. 67), dalje zapisuje: "... sagrađene od gustih slojeva strahova i samoća/ ima ih oblikovanih od manihejske šutnje/ u zidove obrasle lišajem i vlažnim mahovinastim biljem/..."

*Vlastitim rukama potpisasmo
Naslijeđene i nikad savrnjene
račune, pa zbunjeno pristadosmo

na dvojna zemaljska nepostojanja
u svemu gdje nas, nespremnama,
priklještiše odmetnute brojke (Hajdarević 2019: 9)*

Svugdje i uvijek, nasreću, ima pjesnika koji su istrgnuti iz samo svog vremena. Njihova su snoviđenja prožeta osjećajnošću novih stvaralačkih nemira i novih duhovnih stremljenja. Oni ne mogu isključivo prihvatiti konvencije vremena u koje su, ne svojom voljom, ubačeni. Inertivno su usmjereni da utočište potraže u sebi samima. Hanifa Kapidžić-Osmanagić kaže da fikcija može biti *istinitija istina u književnosti od jednodimenzionalne istine iz zadate čovjekove stvarnosti*.³ U *Rasutim sonetnim ostrvima*, slojevitom i kompleksnom samoprepoznavanju autora, vidljiva postaje težnja za unutarnjim pročišćenjem, propitivanjem i odgovornostima, s jedne strane, a s druge se razgolićuje građanski život običnog čovjeka koji *putuje sa svim svojim stvarima* u identitetskom labirintu gdje svaki životom isklesani sonet posvećuje *onom opustjelu, šumovitu predjelu blizu roditeljske kuće u Kruševu, gdje danas nema nikoga i gdje, kako svakodnevno osjećam, ničega više nema, a koji se nekada, u... djetinjstvu, nazivao Viharac*...⁴

Jednodimenzionalne istine iz Hajdarevićeve stvarnosti pretaču se više-dimenzionalne istine koje, poput rijeke – izviru, uviru, prespajaju se, poniru, šiknu, uplove, spoje se s ušćem, s konačnim. Predočenje istine izvora i ušća u službi je rasvjetljavanja čovjekove sudbine. Sudbonosno pitanje uklesano je u pjesmi *Obilježeni* u kojoj se, u pojašnjenju na kraju knjige, ukazuje na negiranje i obesmišljavanje počinjenih zločina, bivajući neizlječivo obilježenim i trajno izgubljenim naprema ikakva podnošljivijeg života i normalnije budućnosti u državi Bosni i Hercegovini (Hajdarević 2019: 113):

3 S druge strane, U pjesnici i poezija lirske apstrakcije, Kapidžić-Osmanagić, konstatira i: "Teorija književnosti, istorija književnosti, istorijat stilskih formacija obuhvata stvarnost književnosti i književnog teksta koliko i ribarska mreža vodu..." Poezija 1945-1980; Pjesnici lirske apstrakcije, str. 5.

4 Lajt-motiv na početku knjige poezije Rasuta sonetna ostrva Hadžema Hajdarevića

*Obilježio me rat, pa tuge za otišlim mojim
i sumnje je li sve moglo biti drukčije i onda
kad dani se splitahu u klupka zmijā anakondā;
one gutaše redom – nestalē prestadoh da brojim...*

*Zbrajahu nas kao žrtve još jednog plemenskog rata
– logorske žigove nosimo mjesto ličnih kartica.
Prošlost nas se nagutala, živimo poput krastica
na domovinskim ranama – mrtvi iz lažnog inata...*

*I sve što radimo, mislimo, pišemo, redovno sve je
uokvireno ratovima, svime što nismo htjeli.
Jedino, djetinjast sonet sebi se, jutrom, veseli*

*– u vrtu maternjeg jezika uzgaja orhideje,
u nadi da cvat im neće biti obilježen kao
da grad je historije i na vrt nemilosno pao*

(Hajdarević 2019: 79)

Putujući kroz istočnu Bosnu, *obilježeni* pjesnik susreće se sa zavičajem, s ratom, s munarama. Slike munara koje kroz *ugušćalu ugljenu prašinu* izrastaju iz magle i *žmirkaju stozjenim svojim očima*, u inat, u šutnji – manifestacija su tragične historije Podrinja. U sadržaju sonetne zbirke, od *Skica za plovidbu*, preko *Spasonosnih obala* i *Rasutih usamljenih ostrva*, do *Poznavanja prirode i društva*, pjesnički glas u kontinuitetu znakovito traga i najbliskije iskazuje ono što je otišlo u nepovrat ostavljajući iza sebe krvave žigove iščitane iz svoje kože. Soneti Hadžema Hajdarevića nisu rasuta nego razasuta ostrva kako unutrašnjeg tako i vanjskog iskustva koja se pretvaraju u nostalgiju i melanholiju. Autor ispisuje svoj dnevnik povezujući obale, krležijanski svjestan motiva-konstante o usamljenom čovjeku koji se pati, putuje, bježi, koji se rasterećuje, rasplinjuje, *gubi u začaranome krugu srca i krvotoka*, *ostaje samo pospana sjenka*, *žalosna, umorna pojava*. Naslijedene šutnje kao da su od gustih slojeva samoće i straha:

*U polusnu, čujem ezane, miješaju se s plačem nerođene
djece, s obiju strana autoceste zasreću me lica poredana
u zidove obrasle lišajem i vlažnim mahovinastim biljem*

*Davno mi je jedan stari imam govorio da su džamije
ograđeni svemirski vrtovi čijim će blagodarnim
humusom biti prehranjivane i naše obeznađene kosti*

(Hajdarević 2019: 67)

Stoga, valja dokučiti suštinu autorovog autokonflikta s oprečnim percepcijama stvarnog i nestvarnog, konkretnog i apstraktnog, realnog i fantastičnog, banalnog i čudesnog, jave i tlapnje, itd. U sklopu ovih drugih opreka prepoznat ćemo vrlo često pjesnika koji traži izlaz iz nerješivih sudbinskih situacija. Njegov sudbonosni *labirint* je zapretan, složen, zamršen, mnogostruk, baš kao i njihova lutanja, traženja, sposobnosti, djelovanja, sudbine. Ipak, lirski subjekt je *od onih koji redovno nastavlja dalje, sve dok sebe ne uvjeri da lađe i konjaništva s kojima krenuše misli moraju jednom stići na svoja odredišta.*

(Hajdarević 2019: 76)

Dijelim mišljenje s onima koji Hajdarevića situiraju u polivalentne stvaraocce i značajne savremenike u kontekstu bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, a i šire. Riječ je o književniku koji se afirmirao kao pjesnik, prozni pisac, esejist, publicist, kolumnista, urednik izdanja drugih autora, autor ili koautor više udžbenika iz nastave bosanskog jezika i književnosti. Ipak, on se afirmirao kao jedan od najznačajnijih savremenih pjesnika. Nije besmisleno, potvrđuje se po ko zna koji put, poznavanje autorove biografije jer se ona utiskuje u sonete iz zbirke *Rasuta sonetna ostrva* kroz male usputne bilješke o *Foči, Kruševu, Popovom mostu, ratu, Viharcu, Sutjeski. Sjećanje i zaborav. Rasutim sonetnim ostrvima* ulazimo u prostore sjećanja melanholika koji osjeća *nesnosnu žeđ, prazninu između ovih, onih, tih, ovakvih i onakvih ljudskih sudbina.* Pjev Hadžema Hajdarevića je *moćni mlaz jezika, trijumfa ljudskosti, preobraženja* kojim se otvaraju beskrajna tragačeva pitanja o traženju i trajanju, udaljenosti i naporima da se odgonetnu najdublji slojevi iskustva i nadiskustva. U tom raspoloženju, otvorićemo samoprepoznavanje *Večernjom fotografijom Kruševa*

*Zalazi ranojulsko sunce i, poput svjetlosne
hobotnice, uvlači u sebe još jedan zemaljski dan –
zrikavci razastiru imperije zvuka i kosač posljednji put
oštri kosu, ugaravljeni čobani sabiru rasuta stada,*

*djevojka, uvjereni u svoju nepomućenu čednost,
kreće na seosku česmu, a za njom bleje janjci
i uspinju srsi pod mladim komšijskim brcima...
Zalazi sunce, i ti se, u dalekim ruševnim svjetovima,
sjećaš kako zalazi ranojulsko sunce, ćutiš da si prazan
poput kantice koju lahkonođa djevojka odnosi pod
moćni mlaz na seoskoj česmi, i bude ti malo lakše
kad pomisliš koliko je ovih trenutaka i svemir prazan,
kolika je udaljenost među najbližim zvijezdama na nebu...
Zalazi ranojulsko sunce i kao da osjećaš nenasnosnu žeđ?*

(Hajdarević 2019: 28)

Senzacija povratka, najčešće u djetinjstvo, u neravnine mladalačkog izrastanja jer je povratak, bilo stvarni ili fiktivni, ne samo sudbinska nego i psihološka relacija. On ukazuje zašto posežemo za slamkom spasa kao pomirenjem svih opreka u nemuštom jeziku i njegovom dvosmislu. Kantica koju nosi lahkonođa djevojka u *Večernjoj fotografiji Kruševa* podsjeća me na rahmetli Ibrahima, ratnog komšiju, koji mi je govorio kako je umijeće punu kanticu mlijeka iz štale donijeti do kuće a da se ne prospe. Sjećam se, imala sam sedam-osam godina, zamišljala kako se talasa mlijeko u Ibrinim rukama. Talasa a ne prosipa. *Daleki ruševni svjetovi*.

Poetsku viziju pjesnik dočarava i u sonetu *Moj mrak* kao staništu bezgraničnog prepoznavanja i utiskivanja koji poput egzistencijalnog uskličnika izrasta u stvaralačkoj snazi dodirujući stvarnost *po svim uglovima* i *u stvarčici svakoj* intuitivno (u pjesmi *Ostavština*, iz druge zbirke, Hajdarević zapisuje: *Uzmi očev kaput i prebaci ga preko ramena kao svoju rezervnu kožu...*) doziva *mile mrtve* proživljavajući duhovnu katarzu u kojoj se uglavnom sapliće na relaciji iznenadnih buđenja i bolnih otrežnjenja težeći konačnoj misli koja smiruje samo na trenutak. Svi smo u svom mraku *krhki*. Uranjajući u egzistencijalni koloplet koji razapinje, pjesnik u *gluhežna doba* čeka svoje *mile mrtve*:

*Kad navečer legnem, mrak iz mene krene
da ispuni sobu po svim uglovima,
prvo zguta sjene, grubo draška zjene,
u stvarčici svakoj mora da ga ima.*

*Ne znam u kom trenu, u gluhežna doba,
koraci odjeknu, parket zapucketa...
Moji mili mrtvi ustaju iz groba,
i nadnose lica iznad mog kreveta?*

*A čim sunce grane, mrak opet zastane
ispod kože, bivam krletka njegova...
Sve trenutke znane u te krhke dane*

*dijelim sa mrtvim kroz rešeta snova.
U mrak često suza svjetlosnica kane,
kao kapca kiše s roditeljskog krova.*

(Hajdarević 2019: 31)

Samoprepoznavanje kao egzistencijalni status u poeziji Hadžema Hajdarevića, kao refleksija “erosa” i “tanatosa”, javlja se u svim kriznim trenucima gdje na površinu izbija samopotraga između dvije obale povezane sirat-ćuprijom kao rubnim i hermetičnim stanjem. Neminovna je asocijacija na Skendera Kulenovića (*Iza bezzidog zida*) gdje lirski subjekat želi premostiti stvarno i vidjeti iza vida, osluhnut podzvuk mira, opipati neopip... gdje ni samoga sebe više ne osjeća breme.

Pjesnik Irfan Horozović bi rekao: *I MRTVI ĆE SE VRATITI!* (Horozović 2005)
Ne znam!

Poeziju Hadžema Hajdarevića prati glas “pjesničkog hermetizma”, što je odlika i modernog postupka u dosluhu s polivalentnim metaforama spoznaje kroz kulturu pamćenja. I brojni su primjeri dekonstrukcije kako unutrašnjeg, tako i vanjskog iskustva, primjeri razgolićavanja neporecivih unutrašnjih iskustava koja se pretvaraju u melanholiu, nostalgiju.⁵ Rekoh već – pjesnik-melanholik! Egzistencijalni porivi u tom poetskom hermetizmu nužno razvijaju fatum izgubljenosti, straha, suočavanja, pa i nervoze (Enver Kazaz!).

5 Hanifa Kapidžić-Osmanagić, u knjizi *Poezija 1945 – 1980; Pjesnici lirske apstrakcije*, pod naslovom *Nove ‘postmoderne’ tendencije* (strana 17), zapisuje: “Novepjesničke tendencije u poeziji Bosne i Hercegovine uključuju se u okvire ‘postmoderne’, stilske formacije u nastajanju, koja se na našim prostorima naznačava i polako oblikuje u osamdesetim godinama vijeka. ‘Postmoderna’ je u toj poeziji istovremeno nastavak modernizma... Lirski subjekt pjesme postaje centar izraženog sukoba iluzije i deziluzije. Postmoderno stoga i dalje komunicira sa modernističkim, koje u njemu traje i predstavlja ga u novim vremenskim zasjecima... Među njene glavne odredbe ulazi jedna nova osjećajnost zasnovana na univerzalnoj nostalgiji i na razočarenju u ideologije... Nostalgiji se značajno pridružuje neka vrsta metafizičke sjete.

U *Mraku* nema nervoze, ni straha, ali ima suočavanja.

Uvažavam mišljenje Enesa Durakovića koji poeziju Hadžema Hajdarevića posmatra u kontekstu zavičajnog idioma, odnosno, obnove i reafirmacij istog (Duraković 1998: 31), što bismo u podlozi Hajdarevićeve poezije mogli povezati s motivom ušća, odnosno putovanja do ušća koje pulsira na razini višeznačnog samopronalaženja, samoprepoznavanja i samoosmišljavanja. Pišući o sonetima Hadžema Hajdarevića iz zbirke *Na sonetnim otocima* (2004) Vedad Spahić ističe prisustvo intelektualno angažirane poezije primjećujući *hajdarevićevski matični motiv izgubljene zavičajnosti*. (Spahić 2008: 267) Htjeli-ne htjeli, poput rijeke ponornice, sudjelujemo u neminovnom putovanju gotovo antičke žeđi, fatalne samoće, intimnih bitaka Hajdarevića od izvora prema ušću, od kojeg se niti može otrgnuti niti ga prihvatiti: *Više se ne sjećam kome sve rekoh da me nema / Kad duša uvre u se k'o ponornica rijeka / Šta sniju naši životi?/ Svaki put bivamo presretnuti besmislenim pokajanjima i nametljivim uzaludnostima gdje god da krenemo na dugi i neizvjesni put.../ Rijeka u nama traži ušće da bi smirila brzake prije vodopada? Obala je šansa da i oni slabi ohrabre vidike kojim lažna nada izvoru i ušću istodopce grabi, žudeć' da zavlada svime što već strada.*

Nasumice izdvojeni stihovi podsjetiše na od prije zapisanu misao iz zbirke *Pjesme ponornice*, a referirajući na *pisanje/bježanje/spašavanje "učuvanog vremena"*. Knjiga i knjige koje nastaju same od sebe: "... kao neznano stablo. Kao ono Valeryevo stablo koje teče. Kao bosansko stablo koje se ruši pa ponire i u zemlju i u nebo sa istom kozmičkom snagom istovremeno..." (Hajdarević 1994: 1995)

Prepoznavanje Hadžema Hajdarevića ogleda se u jakoj želji da, bez straha, mirno sklopi *unutarnje oči* koje spajaju suprotno: srce i razum, život i smrt, izvor i ušće. Pjesnik-putnik se ogleda u poeziji protkanoj izrazitim lirskim krhkostima i višeznačnim izgubljenim mirisima na konkretnom izgubljenom hladnom pragu. Simbolika *izvora i ušća* nije samo poetska vizura, nego je i dramatično pitanje o smislu i besmislu. Svako nepatvoreno umjetničko-estetsko viđenje svijeta i u njemu misterij života tek ukazuje na beskrajne nejasnoće nad samozatajnom suštinom: *Usamljeno drvo na Pešteru, Sâm svoj rudnik, Povratnik, Učestali Ćatić, Svakodnevnne obale, Neka pitanja, neke izgubljenosti, Kroz istočnu Bosnu, Kontrolirane žudnje, Niko, Obilježeni, Snovi*

uredna čovjeka, *Unutarnje oči, Gdje cvatu bagrem i bajam...*, između ostaloga, nedvosmisleno razgolićuje (reklo bi se, bez samilosti) “višu istinu” s kojom se i miri i ne miri, ali istinu koja se, izgleda, nameće kao usud dviju ruku što se ne slažu, ali ne mogu jedna bez druge, kao ni zemlja i nebo, život i smrt, srce i razum.

Stvaralački poriv Hadžema Hajdarevića adaptira se u iznimno originalnom poetsko-refleksivnom poimanju egzistencijalnog otvarajući tako doživljajno-metafizičke prostore svijeta i njegove suštine – izvora i ušća. Osebujnu stvaralačku energiju Hajdarević aktuelizira *Rasutim sonetnim ostrvima* i govoreći o, prije svega, univerzalnosti s rubova nesvjesnog u čemu prepoznajemo niz simbola-tragova-uputstava za pokušaj čitanja i saputništva ruku pod ruku.⁶ Pjesme-priče Hadžema Hajdarevića su višedimenzionalne. Uronjenost u mrak nameće se kao jedina moguća polazišna tačka za priželjkivanu metamorfozu u sonetu *Snovi uredna čovjeka* koji potvrđuje da “pjesnici ne izmišljaju pjesme”.⁷

U stihu-početku čitamo: *Iziđem noću, lutam, duša me vodi k'o psića udugešetnje, bez kojih ludbih doček'ozoru/ Putemonjušim stablailicastvr dlaumöru/ pa prije sunca se budim, prepun džinskih otkrića*. Bježeći od vreve, pjesnik biva nagrađen preporodom, neočekivanim buđenjem rasutog bića. Snovi su kao propuklina, motiv šimićevske zarobljenosti u neprestanoj borbi sa sviješću na neizvjesnom putu spoznaje⁸:

---

6 Ruke

Kroz kamen živi nosih ruke dvije / kao dva znamenja / sad ruke ove trudne žive / u srcu tog kamena (Mehmedalija Mak Dizdar)

7 “U ciklusu od stotinu katrena koji, s gotovo djetinjom jednostavnošću, propituju ono najozbiljnije i najsloženije, veliki češki pjesnik piše:

Pjesnici ne izmišljaju pjesme

Pjesma je negdje tu iza

Već je jako jako dugo tu

Pjesnik je samo otkriva

Pisati, za pjesnika, dakle, znači slomiti pregradu iza koje je nešto nepromjenjivo (“pjesma”) skriveno u sjeni.”

Milan Kundera, *Umjetnost romana*, Veselin Masleša - Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 99.

8 “Ko je taj drugi kojem sam privržen više nego samom sebi, pošto je u dubini moje potrage za vlastitim identitetom upravo on taj koji me mami. Njegovo prisustvo se može razumjeti jedino na višem stupnju, u drugosti, koja ga stavlja u poziciju posrednika između mene i moga drugog Ja. A ako sam jednom tvrdio da je nesvjesno diskurs Drugog, onda sam time želio ukazati na Onostranost, u kojoj je prepoznavanje čežnje čvrsto povezano s čežnjom za prepoznavanjem. Drukčije rečeno, drugi je ono Drugo što i moja laž priziva kao zalag istine u kojoj se razvila.”

- Marcel Schneider, *Duševni život i podsvijest*, Progresivna misao u BiH 1918 – 1941, Filozofski spisi, Svjetlost, Sarajevo, str. 294, 295.

*U mnogim šetnjama noćnim, sretnem jednog mladića
sličnog potpuno meni iz nekog umrla doba;
on mene ne vidi nikad, ni kad me taći proba,
samo se smješka i bludi, rasut u sto djelića...*

*Dušu to nervira, pa me pridigne kao ptića
i kaže: Prošlost je samo arhivarij sitnica!
Utom, osjetim krila, pa letim iznad Maglića,*

*a ispod treperi voda, barke i omaglica...
Ne uznam nikad kako skupim rasutost bića
– kako se duša vrati u olupinu od tmica.*

(Hajdarević 2019: 82)

Unutrašnje iskustvo je preduslov za brojne mogućnosti autoverifikacij i iskazivanja *ne uznam nikad kako skupim rasutost bića*. Brojni su primjeri razgolićavanja neporecivih unutrašnjih iskustava koja se pretvaraju u melanholiju, nostalgiju. Transponovanje "urednog čovjeka" je utemeljeno na posebnom odnosu prema umjetnosti kao prostoru vječne igre koju možemo nazvati i putovanjem ka sebi. " Tako biva sve teže govoriti o tome što upravo i jedino mi sami mislimo i osjećamo, što su naša vlastita iskustva i spoznaje, o tome što se najviše tiče jedino i isključivo nas samih." (Solar 2005:32) Pjesnik Hadžem Hajdarević ne ispisuje nijedan stih bez uvjerenja⁹. U sonetu *Prozor sadašnji, prozor pređašnji* (zapisanom 4. aprila 2017), pjesnik ponovo uredno putuje sebi i zaključuje da:«... Nikad nas ne plovi više a, opet, sve nas je manje» (Hajdarević 2019: 13)

Hadžem Hajdarević je pjesnik vječnih životnih istina koje uobličuje, i čuva¹⁰, za posebne, obilježene¹¹, čitaoce (*krhke za tuge, bolove i samoće*¹²), u sonetu.

9 U eseju Umjetnost čitanja Irfana Horozovića: "NIKADA NE ISPISATI NIJEDAN REDAK BEZ UVJERENJA." Časopis Istraživanja, Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, 2018, str. 415.

10 "Lirika je tako, držim, zadržala barem neke mogućnosti da se govori o onome što je prisno u svagdašnjici, jedino što o tome zapravo ne znamo govoriti, pa smo skloni mišljenju da to naprosto niti ne postoji." Milivoj Solar, Vježbe tumačenja, str. 32.

11 "... I sve što radimo, mislimo, pišemo, redovno sve je uokvireno ratovima, svime što nismo htjeli." Sonet Obilježeni, str. 79.

12 U pjesmi Derviške krhkosti, Rasuta sonetna ostrva, 89: " ...u zemnom prahu, uplašeni za sve vijekovima?"

IZVORI

1. Hajdarević, Hadžem: *Rasuta sonetna ostrva*, Hadžem Hajdarević, «Planjax», Tešanj, 2019.

LITERATURA

Bornek, Žak-Anri (1979): *Pesma i poetika*, U: *Umetnost tumačenja poezije*, priredili: Dragan Nedeljković i Miodrag Radović, “Nolit”, Beograd.

Duraković, Enes (1998): *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, *Novija književnost – Poezija*, III Knjiga, “Alef”, Sarajevo.

Džafić Šeharzada (2019): *Po/etika stiha – katarza čitatelja kroz katarze lirskih subjekata: ogled o pjesništvu Ramiza Huremagića*, DHS – Društvene i humanističke studije, Časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli, 2019.

Hajdarević, Hadžem: *Pjesme ponornice*, *Međunarodni centar za mir, P.E.N.-centar BiH*, “Oko” i drugi udruženi izdavači, Sarajevo, 1994/1995.

Horozović, Irfan (2018): *Umjetnost čitanja*, “Istraživanja”, Časopis Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić”, Mostar.

Kapidžić-Osmanagić, Hanifa (1986): *Suočenja 3, Teze o dokumentarnoj prozi i o novoj kreativnosti*, *Svjetlost*, Sarajevo.

Kapidžić-Osmanagić, Hanifa (1992): *Poezija 1945-1980; Pjesnici lirske apstrakcije, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine*, Institut za književnost “Svjetlost”, Sarajevo.

Schneider, Marcel: *Duševni život i podsvijest, Progresivna misao u BiH 1918 – 1941, Filozofski spisi*, *Svjetlost*, Sarajevo.

Solar, Milivoj (2005): *Vježbe tumačenja*, “Matica hrvatska”, Zagreb.

Spahić, Vedad (2008): *Prokrustova večernja škola*, Edicija “Ars Bosnia”, Tuzla.

Štajger, Emil (1978): *Umeće tumačenja i drugi ogledi*, Biblioteka “Književni pogledi”, Prosveta, Beograd.

The wellspring and estuary of poetry Over scattered sonnets of Hadzem Hajdarevic

Summary: The paper aims to point out the importance and uniqueness of the book of poetry *The Scattered sonnet islands* by Hadzem Hajdarevic. Not only renowned as one of the most remarkable poets of Bosnian contemporary literature, he was also known as an excellent novelist, essayist, columnist and publicist. Nevertheless he has excelled in the field of contemporary poetry as one of the most prominent Bosnian poets. In order to understand the essence of his sonnets, we must familiarize ourselves with the poet's biography as it is deeply engraved in it. The poetry of Hadzem Hajdarevic is a powerful stream of words, the triumph of humanity, the endless metamorphosis in the search of recognizing ourselves and puzzling out the deepest and most hidden experiences which lie in us all.

Key words: Hadzem Hajdarevic, poetry, sonnet, self-recognition, identity.